



Cátedra Oswaldo
Cruz de Ciência,
Saúde e Cultura



MATSIAKARO NEWIKINAI IAPIÑEETAKAA

MATSIAKARO NAANHIAKAKAWA,
NEEMAKAWA LIKO, IEMAKAATTI NAKO
NHEETTE NADZAKALEE RIKO

Nhaaha Organização Mundial da Saúde (OMS), nakaite linako koameka matsia karo newikina iapiñeetaka nako, matsiakaro naanhiakakawa, ikitsindataka nakoami tsa matsiakarotsa naapiñeetaka nheette hoiwikaro naapiñeetaka, nattaita karo neemaka likhoette lhie nhetadakawa kadzodalitsa, naanhee koameka neemaka likhoette lhie iinonaakali, nhaama karo nhaaha imatshikeetali na nheette neemakaa nako aayaahã nadzakale riko. Kadzoxoopa apawalipe lhiehe iapiñeetakanaa lhiapepe lhiehe, ñame watsa likaite karo kadzoaha neemakaadzo nhaaha newikina, ikaitekada haapee neemakaa nako, kadzoaha neemakaa dzo nhepaite nako, naawhaakaa nadzakale riko, ianheekhettina nako, nheette koameka naanheeka neemaka kaanheekhiatsa neemakaawa liko. Kadzoxooda kanakaidali paanheeka matsiakaro newikina iapiñeetaka, palhiotsa pakaiteka nhaaha naanheekhenai, neemakaa nheette nakapakaa nadzaada kanhetsa heekoapi nako, nhaaha newikina.

LHIRAPITTINAAKA, LINAKOAPAANAA NHEETTE KANAKAIPERI PAKAPA PAADZAWA

Lhiehe OMS, likaite lhiehe phetadakawa apada wadeedalitsa imaka pakapaka, lima iinonaaka phaa, nheette yome neemakaa nakhoettewaaka nhaa newikinai. Neeni liodzawaaka koameka phetadakawa, littaita likadaaka pheraphitta nheette pat-taita paapiñeetaka paamaka pheeneetaakaka naadza nhaaha palitsienaaape nheette ñame paamaka padeenhika palhiwaawa nhaaha koakadawaka.

Phieme nhaaha newikinai iemakape nadzakalepe riko aayaaha Potoweetshikeema nako, nheraphittaka linako lhiehe neemakaapani matsia phatsa mitha, limatshikeeta neemakaapani matsia, kaakokaa nhaa nhepaite nako, napañeetaka nhaa nheette napañeetaka neemakaa, tsootsa tsakha natapeta nhaa. Nhaapepe nhaaha apaana ittaitakape ikadaaka koameka mitha paapiñeeta phetaakakaro liodza lhiehe iinonaaka phaa, kerhoanaka phaa, nheette wadeetsa likadaaka keeroa phaa ikameena paamaka pairaka kapooperi.

Imali maatshikatsa nhewidaliko, naapiñeetakhe riko nhaaha iempettipe newikinai, lima lhiehe álcóol, dzeema, tapeenai nheette nattitoanipe kapooperi. Apada kawhainaadali iapiñeetakhetti irhio lhiehe likadaaka iinonaa phaa, phetadakawa nheette painoakakawa – lhiehe pikeetemidali, kawhainaadali maakonaadalitsa nheette imakada pakapaka. Nakaitekaa nhaaha FIOCRUZ nheette pakadzeekataakakaroda HARVARD, Estado Unidos dali, apawaliinirika hanipaka liawa lhiehe nainoakakawa nhaaha newikinai iemakape Potoweetshikeema nako, meedzami rikopheetsa neenika 9,3 lhiapepe nanakhitte nhaaha 100 newikinai iemakape, aayaaha 2000 neeni 17,6 aayaaha 2020. Aayaaha dzenonirhe Brasil irhio, horephaa neenika lhiehe lhiapepe.

Lhiehe kaakokaa phaa paapidzawaaka iemakaatti nako, aayaaha nerikoda nhaaha newikinai idzakale Potoweetshikeena likoperi, tsootsa neenika lhiehe ikadzeekataakakahetti linakodali, hore tsakha nhaaha lhirapittinaaka kanakaiperi pakaitepeka, ikaitekape linako koameka paamaka paanheeka linako nheette koamekaro pawapaakaka liodza. Paawaada neenika nhaaha newikinai kadzoperi aayaaha whepaite nako, neeni liodzawaaka 0,9% a 1%, nanakhitte nhaaha 11,4 newikinai.

Neeni kadekha koameka namottoakaka naadza, neemaka nakhitte nheette nakaitepekaani nakhitte nadzaadakanhetsa nhaa newikinai. Kadzoxoopa kanakai pakaiteka koaka nhaaha liwhainaa nheette koameka padeenhika matsiakarotsa peemaka, linakhitte lhiehe newikinai iemaka nakhoettewaaka, pakaite kadzoaha neemakaadzo nheette koameka likapakanaa lhiehe neemakaa nakoamitsa nhaaha newikinai.



MATSIADALI IAPIÑEETAKHETTI NHEETTE PAKADZEEKATAAKAKARODA

Lhiehe pakadzeekataakakaroda apada ikaitekaa koamekaro matsiaka iapiñeetakhetti nalhio nhaaha iempettidape, walhipapenai, likadaakakawa kadzoaha apawa ikitsindatakawape paanheekaro paapiñeetaka peemakaro painaiwaaka matsia. Lirikoda ikatsa naanheeka neemaka nheette koamekaro neemaka nainaiwaaka. Metsa, apawalipe lhiehe pakadzeekataakakaroda pawalipe littaita limatshikeetaka phaa nheette iakot-tirikhitte tsakha, wadeedalitsa ima namatshikaka naapiñeetakhe nakoamitsa.

Pahaamaatakaroda lhiapepe iodza lhiehe, maatshikaalhiadalitsa, oo paamakaroda koameka phetaakaka liodza, ikadzeekatakape, nhanirina nheette ikadzeekataakakape kanakai nadeenhika pakoawaaka. Lhirapittinaaka nako lhiehe paanheekapani ianhekhetti, padalekali, pheeneetaakaka naadza nhaa newikina nheette patakheetakadanako koamekaawakatsa padakinako, ikatsa lithinaaka paanheexopa poadzakatsa liapiñeetakhe nheette littitoaka nhaaha kapooperi, lhiehe iempetti newikittairi. Kadzoxoopa kanakai pawapakatsa pakapa nhaaha lithinaanai kawai-naaperi aayaaha ikadzeekataakakhettiapani riko nheette kaakope phaa kadzodalitsa nhaapidza nhaaha ikadzeekataakakapewa, nhanirina nheette dzakale iminanai. Nhaaha ikadzeekatakape ikatsa apaana kanakaiperi phaaka linako, ima ikakatsa iemali phaaka ideenhi horephaa heekoapi naapidza nhaa ikadzeekataakakapewa, nakapa phaa tsoometsa koameka neemakaa kadzodalitsa.

Kadzotsa tsakhaaha, kanakaidali nhaaha iempettipe naanhekakawa nheete nakaiteka naapiñeetakhe, nalhiotsa naamaka ikitsindatakchetti apaita iinai namawhiokanida, kadzoaha naapaneetta, iapidzawalittina nheette ikadzeekatakape iinai, nalhiotsa kaakopeda nhaa kadzodalitsa dzakalee iminanai iinai nheette nalhiotsa naamaka nadeenhi nhaa neemakaanai imakape matsiakatsa paanheakakawa. Apada kanakai dali tsakha palhio katsa pawapaka pakapa koameka lhira-phittaka nainai nhaaha likitsienape, palhiotsa papiirika lia lioma ikitsindatakchetti nainai nhaaha kaanhekheperi linako dali, aayaaha kanakaikada nako.

PIKANAKAITAKADA NAKO IKITSINDATAKHETTI?

Peema pakaapi namanopeka nhaaha phetakaawape peetapewa newikinaí idzaarope, aayaaha Hiipa nako, Santa Isabel nheette Barcelos, nakitsindata padeeniri tapeeyaapani nako nalhio nhaaha dzakaleewapenai aaperiaha Makapawani poawalhe, nakadaa nhaaha itapetakape nhaa itaitali ipiirika paawa kaanheekheperi iikaalhe maatshikada nakotsa lhiehe papiñeetakhiaro.

Lhiehe ñame kada nako paanhee paapiñeetaka matsia, kahaamakhaaka pakapa medalitsa, iinonaaka phaa, ka-nakaidali paamaka nhaaha ianheekape linako CAPS. Aayaaha Makapawani poawalhe, lhiehe ianheepaani linako-dali ikatsa CAPS Piçassuara – Novo Dia, Hiipa nakodali, liemaka Avenida Álvaro Maio, 569. Lineñoa likapaka phaa pid-zomepi nako 7h às 13 h, kadzodalitsa miitsa ikoami. paanheekaro phaa kaako phaa nhaa numeroka nhaaha (97) 3471-1324 ou (97) 3471-1066.

Nakoawale nhaaha dzakaleewanai iakaperi phaa, nalhiotsa nakeñoaka namaka lhiehe itapetakaita nadzakale riko dali, oo ñame kada nhaaha itape-takape iemakape Pólo Base riko, tsoo-me peri phaatsa nakaitepe karo koame ka naanheaka kawa nheette koame karo naama ka litapenaawa lhiehe maatshidaliitsa iapiñeetakhe.

PHAA PIOMA PHAA PIANHEEKA?

Apada paama karo daphaa paanheeka apaana ianheekhetti linakodali lhiehe matsiakaro paapiñeetaka, ikatsa lhiehe podcaste Matsia Peemaka, ikaite kada koaka imaka, koaka inakhitteka nheette nhaaha lhirapittinaaka lhiehe koameka pawapaaka kawa nheette liwhainaa nadzeenali inako nhaaha newikinaí. Paakeeta kani nerikoda nhaaha Spotify e SoundCloud pelos QR Codes thewakalhe.



Ikaitekape linako: Luisa Massarani e Dzoodzo Baniwa (coordenação); Rodrigo de Oliveira Andrade, Cleo Machado e Rafael Freire. Iakape lipalaataninaawa: Programa Inova Fiocruz e VPAAPS/Fiocruz via projeto: “Desenvolvimento de ações para o aprimoramento do Subsistema de Atenção à Saúde Indígena (SasiSUS)”, código: VPAAPS/TED 60-2023/Programa Inova Fiocruz; Chamada CNPq/Decit/SECTICS/MS – Nº 30/2024 – Prevenção e Enfrentamento à Desinformação Científica em Saúde (CNPq 442034/2024-5). **Ikitsindatakape:** Cátedra Oswaldo Cruz de Ciência, Saúde e Cultura; Secretaria Municipal de Educação e Educação Escolar Indígena. **Tradução:** Prof. Tiago Pacheco

Revisão: Dzoodzo Baniwa

